

Kitabiyat

Mehmet Emin Elmacı, *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, 15 x 23 cm., 287 s.

Özet

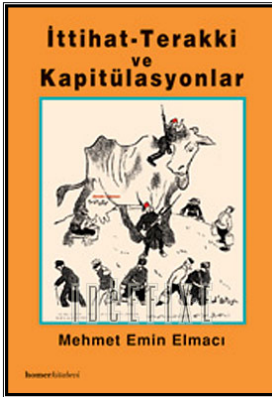
Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı yıllarında kendisi için zararlı olan kapitülasyonları kaldırmıştı. Mehmet Emin Elmacı'nın İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar adlı kitabı, bu kaldırma kararının önünü ve arkasını arşiv belgelerine ve dönemin basınına dayanarak ortaya koymuştur. Kitap ayrıca Osmanlı'nın adli, mali, iktisadi ve kültürel kapitülasyonlardan kurtulma çabalarını da göstermesi açısından önemli bir dönemi aydınlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İttihat Terakki, Kapitülasyonlar, Yabancılar Hukuku, Yabancı Okullar.*

Abstract

In the years of World-War I. Ottoman State abolished capitulations that was harmful for himself. Mehmet Emin Elmacı's book named Committee of Union and Progress put forward context and backround of the decision concerning this abolishment by reclining to archive documents and press of that time. The book,also, give light to a period that is important from the point of showing Ottoman's attempt to get rid of judicial, economical and cultural capitulations.

Key Words: *Decree of Family Law, Alien Law, Schools for Alien.*

İstanbul Darülfünunu üniversite hukuk mektebini bitirdikten sonra İsviçre'de yeniden hukuk öğrenimi gören Mahmut Esat (Bozkurt) doktora tez konusu olarak Osmanlı kapitülasyonlar rejimini (Du regime des capitulations Ottomanes, sonradan İstanbul'da basıldı.1926) seçmişti. Bu tez Fribourg Üniversitesi'nde savunuldu ve 1918'de *cum laude* (takdir) derecesiyle kabul edildi. Bu genç Türk öğrencisi niçin böyle bir konuyu tez olarak seçmişti? Çünkü olay günceldi ve hemen hemen bütün Avrupa devletlerini ilgilendiriyordu.

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı başladığı zaman kapitülasyonları tek yanlı olarak kaldırmış, bu da büyük bir tepkiye neden olmuştu. Zira ilgili devletlerin iddialarına göre kapitülasyonlar tek yanlı olarak kaldırılamazdı. Oysa Mahmut Esat, antlaşmaların herhangi bir tarafın zararına işlediği zaman tek yanlı olarak kaldırılabilceğini savunmuş ve kanıtlamıştı.

Ortaçağ hukukunun şahsiliğine ya da İslam'ın aman ilkesine dayanılarak verilmiş olan kapitülasyonların ortaya çıkışı tarihin derinliklerine gitmektedir. Bu bağlamda düzenlenen ahitnameler, Beylikler dönemine ve Osmanlı Devleti'nin başlangıcına kadar uzanmaktadır. İmparatorluk döneminde her yenilediğinde karşı tarafı şaşırtacak kadar alabildiğine genişletilen bu ayrıcalıklar, zamanla “müktesep” hak haline gelmiş ve artık geri almak olanağı ortadan kalkmıştır. Prof. Feruz Ahmad'ın dikkatini çektiği gibi, İngiltere ile 1809 tarihinde imzalanan Kala-ı Sultaniye Antlaşması, kapitülasyonlar konusunda bir karşılıklılık ilkesi getirmişse de uygulamada bunun pek yararı olmamıştır.

Kapitülasyonların ağır baskısı her alanda kendini gösteriyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bir “müstemleke” yapmak isteyen “düvel-i muazzama” hep bu Demokles'in kılıcını kullanıyorlardı. Tunaya hocanın bu konuda verdiği bir örnek ilginçtir. Şöyle ki; İzmir ve Selanik art bölgelerindeki yerli üzümcülüğü korumak için çıkarılan, padişah tarafından da imzalanarak yürürlüğe giren İspirtolar Kanunu bir süre sonra dış güçlerin baskısıyla ve Maliye Nazırı Cavit Bey'in girişimiyle yürürlükten kaldırılmıştı. Bu Osmanlı parlamentosunun yasa yapma gücünün de kapitülasyonlar duvarına çarpabileceğini gösteren somut bir örnektir.

Tamamen eşitsizlik temellerine dayanan ve ülkenin elini kolunu bağlayan, o zamanki deyimle “O cehennem zebanisi kapitülasyonlardan” kurtulmak, “istiklal-i tam” ın (deyim o zaman da kullanılmaktaydı.)vazgeçilmez ögesi sayılmıştır. II. Meşrutiyet'in daha ilk hükümetleri, kapitülasyonları kaldırarak düzenli bir ekonomi kurmak ve dışa bağımlılıktan kurtulmak istiyorlardı. Adliyeyi düzeltmek de bu planın parçasıydı. Böyle düşünenlerin başında Adliye Nazırı Manyasizade Refik geliyordu. Fakat ne yazık ki daha 1909 yılında öldü. Bu alanda bir takım girişimler oldu. Adliye Nezareti müşaviri Kont Ostorog, Fransız hükümetiyle görüşerek ilgili devletlerin de katılımıyla bir konferans toplanmasını sağlamaya çalışıyordu. Fransız hükümeti buna sıcak bakmakla birlikte bu girişimin arkası gelmedi. (“Uhud-u Atika Meselesi” Tanin, 15 Mayıs 1328/1912, No.1344)

Savaş başladığı zaman hükümet bu fırsattan yararlanarak kapitülasyonları kaldırdı ve bunu yabancı devletlerin elçilere bildirdi. (26 Ağustos/8 Eylül 1914). Olay, ülkede tam bir bayram havası yarattı. Yapılan gösteriler ve şenlikler ancak II. Meşrutiyet'in ilk günleriyle karşılaştırılabilir. İşte bütün bu gelişmeler, Mehmet Emin Elmacı¹ tarafından hazırlanan bu kitapta ayrıntılı olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Eser kapitülasyonların tarihsel bir çerçevesini çizdikten sonra altı bölüme ayrılmaktadır. Kapitülasyonları kaldırma girişimleri, bunların kaldırılması ve kamuoyu, kararın uygulanması, ilgili devletlerin bu kararı kabul etmeleri, mütareke ve kesin sonucun alındığı Lozan ile eser tamamlanmaktadır. Araştırmacı, bu konuda yapılan belli başlı araştırmaları gözden geçirmiş ve Osmanlı arşivinde bulunan ve şimdiye kadar el değmemiş dosyaları da taramıştır. Böylece Babıâli'nin kapitülasyonlarla ilgili tozlu dosyaları “keşf” edilmiş, açıklanmış ve yeni bir gözle okunmuştur.

¹ Mehmet Emin Elmacı, *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, Aralık 2005, 287s.

Kapitülasyonların kaldırılması ve bunun ilgili devletlere bildirilmesi elbette yeterli değildi. Bürokratik yapının yenilenmesi, yabancı devletlerle ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi, gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, ülkede yaşayan yabancıların cezai ayrıcalıklarına son verilmesi vb... bir dizi sorunun çözümünü de gündeme getirmişti. Bütün bunların uygulanmasında bürokrasinin epeyce bocaladığı görülmektedir. Nitekim hükümetin bu konuda memurları aydınlatmak için üst üste talimatlar çıkardığına tanık oluyoruz. Fakat yine de uygulamadaki aksaklıkların önüne geçilemiyordu. Hatta vilayetlerden Dâhiliye Nezareti'ne gelen ve sorunlar karşısında ne gibi işlemler yapılacağını öğrenmeye yönelik yazıların ardı arkası kesilmiyordu.

“Milli İktisat”, “Harb-i iktisadi” gibi kavramlar, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Avrupalıların yaptıkları haksız işgallere karşı bir tepki olarak dilimize yerleşmişti. Kapitülasyonlar ulusal bir sanayinin kurulmasına engeldi. Yine bu günlerde kooperatifçiliğin, Muhittin (Birgen)'in imece şirketleri dediği kuruluşların, ülke ekonomisini düze çıkaracak örgütlenmeler olarak görülmesi ve bu doğrultuda başlayan çalışmalar dikkat çekiciydi. İttihat ve Terakki'nin “Milli İktisat” politikasıyla da kooperatifler çelişmiyordu. Bir“milli burjuvazi” yaratmak düşüncesi, Kara Kemal'in ünlü şirketleri, Teşvik-i Sanayi Kanunu vb... bu alanda atılan fakat savaş ve mütareke koşulları nedeniyle sonuçlanamayan girişimler olarak kabul edilmektedir.

Öte yandan 1917'de Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin düzenlenmesini de yine kapitülasyonların kaldırılması bağlamında ele almak gerekir. Bu kararname de II. Meşrutiyet'in ünlü düşünürü Ziya Gökalp'in damgasını taşımaktadır. Gerçi bu kararname çokeşliliği ortadan kaldırmıyor, ikinci bir evlilikte kadının onayının alınmasını öngörüyordu. Fakat kararnamenin bir başka amacı da şuydu. Dini cemaat liderlerinin yargı yetkisini kaldırmak ve böylece ülkede tek hukuku egemen kılmak...

Şeriye mahkemelerinin Şeyhülislamlığın elinden alınıp Adliye Nezareti'ne bağlanması çabaları da önemli bir denemeydi. Ziya Gökalp'in Bab-ı Meşihat'ı hedef alan ünlü şiirinin Türkiye'de yayınlanmadığını, ancak 1922 yılında Almanya'da basıldığını biliyoruz. Gökalp bu şiirinde değişmeyen kuralları eleştiriyor “iki ilim, iki hukuk, iki din olmaz” diyordu. İttihat Terakki'nin 1917 kongresinde laik düzene giden oldukça önemli kararlar alındı, fakat bunlar uygulanamadı. Mütarekede kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe konulduğu gibi kapsamı da genişletildi. Hukuk-u Aile Kararnamesi de yürürlükten kaldırıldı.

Kapitülasyonlar konusu Lozan'da yeniden karşımıza çıktı. İsmet Paşa, Seha L. Meray'ın yayınladığı Lozan Konferansı tutanaklarında yazdığı önsözde şöyle der; “Konferansta kapitülasyonlar büyük dava olmuştur. Bunda bütün müttefikler ve Amerika karşımızda bulunmuşlardı. Biz de bu meseleyi hayati davalarımızdan biri sayıyorduk.”

Yalnız bu devletler mi? Hayır. Japonya'yı da karşımızda bulduk. Niçin? Bu sorunun açıklamasını Sayın Prof. Dr Selçuk Esenbel'e borçluyuz. Osmanlı İmparatorluğu ile Japonya arasında XIX. Yüzyıl sonlarında siyasal ve diplomatik ilişkiler başladığı zaman, Japonlar kendilerine de kapitülasyonların verilmesinde direndiler. Bu istekleri kabul edilmedi. Bu yüzden Lozan'da Japonya bu konuda karşı tarafın yanında yer almakla bir bakıma Türkiye'ye bir çeşit gözdağı vermiş oluyordu.

İsmet Paşa, Cumhuriyet'in 50.yıldönümünde Türk Tarih Kurumu'nda verdiği konferansta kapitülasyonların kaldırılmasını şöyle anlatır.

“Lozan Konferansı'nda arada (Şubat) kopma oldu, ayrılma oldu. Mesela, bahsettim; kapitülasyonların kalkmasını kabul etmiyorlar, Promajo isminde bir Fransız hukukçusu var, Hariciye Hukuk Müşaviri imiş. Çok anlatır bana. Kapitülasyonlar maddesini söyleriz. ‘yazın’der. Kapitülasyonlar maddesi, ‘kapitülasyonların ıslahı ve kaldırılması için zemine girmek üzere...’ İşte öyle olur böyle olur...’canım kaldırılma zeminine girmek falan yok! Kaldırılmıştır! Niye bunu demiyorsunuz?’

‘Canım, hukuk dili bu, olmaz ki böyle şey..Hukuk dili...’

Hülasa, dokuz ay hukuk dilini öğrenemedim.. Tali Komisyon'da uzun boylu konuştuktan sonra olmadı. Sonra birgün kapitülasyonlar maddesini yazmak için Promajo bana geldi...’

‘Nasıl istiyorsunuz ‘dedi.

‘Yarın’ dedim, ‘Kapitülasyonlar kaldırılmıştır, lağvedilmiştir. Daha bilmem ne falan... Bitti yoktur böyle bir mesele’ dedim.

‘Peki, böyle yazalım’ dedi.

‘Ne oldu, hukuk diline uydu mu?’ dedim.

‘Karar verdiler’ dedi. ‘Kapitülasyonları kaldırmaya karar verdiler ’

‘E.Demek şimdiye kadar karar vermemiştiniz?’

‘Vermemişlerdi...’

Hukuk dilidir diye ‘kıyamet’ kabul ettirmeye çalışıyorlar. Bu tarzda kapitülasyonlardan çıktık.”

II. Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in ilk kuşakları kapitülasyonlar belasından o kadar yılmışlardı ki, bu sözü duymak dahi istemiyorlardı. İşte Elmacı'nın kitabı bundan kurtulmak isteyen bir zihniyetin tarihini veriyor bize. Son yıllarda kamuoyunda hep aleyhimize olan uluslar arası hükümler birer kapitülasyon olarak algılandı, yorumlandı ve değerlendirildi. Elbette kapitülasyonların tarihi yinelenecek değildir.

Ancak ülke kaynaklarının hesapsız bir şekilde elden çıkarılması, en haklı olduğumuz davalarda haksız düşürülmemiz, yabancılara rastgele gayrimenkul satışlarının hızlanması vb. bütün bunların gelecek kuşakların başına ne gibi belalar getireceğini şimdiden tahmin etmek kolay değildir.

Umalım onlar, İttihatçı ve Cumhuriyetçi aydınlarının çabalarını yinelemek zorunda kalmazlar.

Zeki ARIKAN*

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.